

Школа регіоналістики М. І. Долішнього: ідейні витоки та сучасні здобутки

Висвітлено науковий доробок академіка М. І. Долішнього у формуванні Львівської школи регіоналістики. Окреслено широкий спектр наукових досліджень ученого, зокрема у сфері формування нормативно-правового забезпечення державної регіональної політики, стратегічного планування соціально-економічного розвитку регіонів, економічного районування та макрорегіоналізації країни, проведення адміністративно-територіальної реформи, структурної перебудови економіки регіонів і транскордонного співробітництва.

Акцентовано увагу на активній державницькій позиції вченого в частині збереження територіальної цілісності України та усвідомлення вагомої ролі наукового потенціалу країни у реалізації необхідних для економіки країни реформ в умовах поглиблення процесів євроінтеграції та глобалізації.

Ключові слова: економічне районування, Львівська школа регіоналістики, регіональна політика, соціально-економічний розвиток, прикордонне співробітництво.

Мар'ян Іванович Долішній – український учений з поглядами державного діяча щодо розвитку вітчизняної науки. Його думки, проголошені ще за часів становлення державної незалежності, є надзвичайно актуальними та своєчасними для української науки. Мар'ян Іванович писав: «Без фундаментальних досліджень не можна отримати фундаментальних результатів, а без цього Україна просто приречена. Особливо актуально це для умов України як європейської держави... Майбутнє нашого суспільства залежить від того, як науковий потенціал галузевих інститутів, ВУЗів, установ НАНУ буде залучений до вирішення проблем соціально-економічного розвитку регіонів України».

Саме на основі цього принципу – від фундаментальних досліджень, від теорії до практики – народжувались і реалізувались наукові ідеї та погляди академіка М. І. Долішнього.

Проблеми регіонального розвитку, шляхи їх вирішення через механізми регіональної політики стали предметом наукових досліджень М. І. Долішнього впродовж останніх 15 років його наукової діяльності.

Учений з 2001 р. очолював Раду з соціально-економічних проблем регіональної політики при НАН України, яка здійснювала координацію наукової діяльності у сфері регіональних досліджень та експертний супровід нормативно-законодавчої бази державної регіональної політики.

Регіоналістика, або як писав академік «регіонологія», стала основним напрямом наукових досліджень знаного в Україні та за її межами вченого. У своїх статтях Мар'ян Іванович зазначав, що Львівська школа регіоналістики має «свій підхід, який спирається на власну історико-культурну спадщину, і саме на її основі треба моделювати взаємини між регіонами всередині держави та в цілому між центрами та регіонами, надаючи останнім все більше прав і все більше відповідальності». Саме у цих словах науковця закладено методологічний підхід, на якому має будуватись регіональна політика в Україні

Під науковим керівництвом академіка в Інституті регіональних досліджень вийшли у світ одні з перших в Україні монографії, які презентували наукову позицію вчених Львівської школи регіоналістики щодо концептуальних засад і механізмів реалізації регіональної політики: «Регіональна політика: методологія, методи практика» (2001 р.)¹, «Регіональна політика та механізми її реалізації»² (2003 р.). Особистий науковий доробок М. І. Долішнього був викладений у монографії «Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети»³.

© С. Л. Шульц, 2016.

¹ Регіональна політика: методологія, методи, практика : [монографія] / [М. І. Долішній, С. Й. Злупко, С. Й. Вовканич, С. Л. Шульц та ін.] ; за ред. М. І. Долішнього. – Львів, 2001. – 486 с.

² Регіональна політика та механізми її реалізації : [монографія] / [М. І. Долішній, С. Й. Злупко, С. Й. Вовканич та ін.] ; за ред. М. І. Долішнього. – К. : Наукова думка, 2003. – 504 с.

³ Регіональна політика на рубежі ХХ-ХХІ століть: нові пріоритети : монографія / М. І. Долішній. – Київ: Наук. думка, 2006. – 511 с.

Загалом, перечитуючи сьогодні праці вченого, бачиш, що ані їх тематика, ані висловлені ним думки не втрачають своєї актуальності та гостроти, а деякі з них можна вважати пророчими.

Деталізуючи науковий доробок М. І. Долішнього у сфері регіоналістики, сконцентруємо увагу на тих напрямках, які знайшли продовження у наукових дослідженнях Інституту. Щодо регіональної політики загалом учений писав: «Стратегічна мета регіональної політики полягає у підвищенні ефективності функціонування регіонів як самостійних соціально-економічних систем. ... Реалізація мети вимагає дотримання двох умов... збереження територіальної цілісності господарського комплексу країни і ...дотримання принципу екологічної та економічної збалансованості у розвитку окремих регіонів».

Позицію вченого щодо засадничих положень державної регіональної політики відображають дві тези, які часто звучали у його виступах, а саме: «Глобально мислити і локально діяти» та «Сильні регіони при сильному центрі».

Щодо сутності регіональної політики науковець також писав, що вона «не може бути одномірною, а лише диференційованою» і у територіальному, і у компонентному вимірах. Відзначаючи негативні наслідки надмірної централізації, М. І. Долішній стверджував, що «центр уваги в економіці треба перенести з центру в регіони», а «демократизація управління державою має здійснюватись шляхом децентралізації та перерозподілу повноважень між різними гілками влади...». Він наголошував, що «активізувати вплив держави» необхідно «на поглиблення територіального поділу праці та міжрегіональної інтеграції та спеціалізації».

Удосконалення регіональної політики М. І. Долішній пов'язував з подальшим «вдосконаленням політики фінансово-бюджетних відносин між державою і регіонами», яка б «не відбивала мотивацію у «сильних» і не створювала хибні умовки у «слабких» регіонів».

Пророчими слід вважати слова вченого: «... не переступити ту критичну межу, за якою втрачається керованість з боку держави регіональними процесами, що загрожує цілісності держави»

Позиція М. І. Долішнього щодо цілісності держави червоною ниткою проходила крізь більшість його наукових праць. Пророчими також були його слова: «Якщо ми економічно і політично замкнемо трикутник Захід-Схід-Південь, то тоді за майбутнє України нічого турбуватись. Надмірне усамостійнення регіонів, до якого закликають деякі економісти і політики, таїть у собі шкідливі та руйнівні збудуючі тенденції, які стають загрозою для держави та перешкодою на шляху новітнього українського державотворення».

При цьому наголошувалось, що «ми повинні шукати шляхи для об'єднання інтересів регіонів... населення України повинна єднати українська національна ідея високого добробуту населення, рідної мови, тисячолітньої культури, справжньої демократії».

Багато уваги М. І. Долішній приділяв проблемі міжрегіональних відмінностей і диспропорцій, яка досі є однією з основних проблем територіального розвитку. Він писав, що «поглиблення міжрегіональних відмінностей у найважливіших показниках – перепона для створення єдиного економічного простору в державі». При цьому «особливо важливо враховувати українську специфіку міжрегіональних відмінностей і навіть суперечностей...».

Важливим завданням держави вчений визнавав «мінімізацію негативних проявів територіальної дезінтеграції України, забезпечення умов для підтримки місцевих перетворень шляхом максимально повного використання внутрішніх потенціалів кожним регіоном».

Досліджуючи механізми реалізації регіональної політики М. І. Долішній акцентував увагу на регіональному плануванні та програмуванні, тобто розробці регіональних стратегій, державних і цільових програм і програм з розвитку окремих територій. Відзначаючи вагому роль цих інструментів реалізації регіональної політики, учений вказував на проблемні моменти їх застосування. Зокрема, використання програмно-цільового методу потребує:

- врахування геоeкономiчного чинника;
- вирiвнювання умов соціально-економiчного розвитку рeгiонiв;
- оптимальної кiлькостi стратегiчних цiлей;
- урахування гуманiтарних факторiв – готовностi до дiалогу, дотримання домовленостей.

Академик також писав, що «в умовах поглиблення в Україні евроiнтеграційних процесiв стратегiчне планування вiдiграватиме дедалі важлившу роль, насамперед, в сферi залучення iнвестицій... Успіху в залученні iнвестицій досягли ті країни, де в сферi рeгiонального управлiння використовуються методи стратегiчного планування...».

Теоретичні напрацювання за цим напрямом лягли в основу практичних результатiв дiяльностi вченого та науковцiв Інституту. Під керiвництвом М. І. Долішнього розроблено проект Державної програми соціально-економiчного розвитку Карпатського рeгiону. Саме Карпатський рeгiон залишається і сьогодні об'єктом наукових дослiджень Інституту за прикладною тематикою. За результатами дослiджень науковцiв Інституту видано монографію у восьми томах «Карпатський рeгiон: актуальні проблеми та перспективи розвитку», яка висувається у 2016 р. на здобуття Державної премії в галузі науки і техніки.

Розробка стратегiчних і програмних документiв – це традиційний напрям дiяльностi Інституту. Під керiвництвом М. І. Долішнього співробітниками вiддiлу рeгiональної економiчної полiтики за участю працівникiв Львівської обласної державної адміністрації була розроблена Програма пiдтримки розвитку малих мiст рeгiону. Академик М. І. Долішній очолював також роботу над розробкою Стратегії соціально-економiчного розвитку Львівщини до 2015 р. Основну роль у реалізації стратегії вчений вбачав у формуванні iнвестиційної полiтики рeгiону, яка б враховувала стратегічні пріоритети його розвитку і реалізувалась через довгострокову рeгiональну iнвестиційну програму. Особливий акцент у процесі вибору довгострокових цiлей Стратегії він робив на необхідності розбудови транспортної інфраструктури і міжнародних транспортних коридорiв і розвитку високотехнологічних галузей промисловості рeгiону.

Продовжуючи традиції співпраці Інституту та рeгiональних органiв влади науковці Інституту взяли активну участь у розробці Стратегії розвитку Львівської області до 2020 р., у якій стратегічними цiлями визнано: конкурентоспроможну економіку; якість життя; вiдкриті кордони; розвинене село; туристичну привабливість.

Окремий важливий напрям наукових дослiджень М. І. Долішнього – це макрорайонування України. Він, зокрема, писав: «на порядку денному стоїть питання нового районування територій України як одного з важливих напрямiв досягнення ринкових реформ і всiєї економiчної полiтики... Таке районування має ґрунтуватись на всебiчному врахуванні iсторичних, природних, демографічних, соціальних, економiчних, екологічних характеристик окремих рeгiонiв України як цiлісної й неподільної території, і через вiдповідні структури знайти адекватне застосування на практиці... Питання макрорегіоналізації має бути вирішене без кардинального втручання в полiтико-адміністративний устрій держави...».

Логічним результатом напрацювань вченого за цим напрямом стало обґрунтування схеми соціально-економiчного районування України, яка була представлена у виданій у 1997 р. науковій доповіді, пiдготовленій у співавторстві з Л. Т. Шевчук, М. П. Паламарчуком. Згідно з цією схемою районування, в Україні пропонувалося виділити шість соціально-економiчних районiв, центрами яких стали 6 найбільшi мiста України.

На думку М. І. Долішнього, поділ держави на економiчні райони не має розділяти Україну, а «сприяти пiднесенню рiвня iнтегрованості її економiки, змiцненню та оптимізації міжрeгiональних зв'язкiв».

Макрорегіоналізацію України вчений розглядав як інструмент забезпечення єдності економiчного простору країни та пiдвищення конкурентоспроможності її економiки. Він вiдстоював ідею, що саме макрорегіони мають стати об'єктами

стратегічного планування соціально-економічного розвитку держави, у межах яких мають реалізовуватись відповідні комплексні програми соціально-економічного розвитку з чітко визначеними державними, регіональними та міжрегіональними пріоритетами у розвитку різних видів економічної діяльності.

У своїх наукових працях академік зазначав, що «за умов глобалізації слід поновому оцінити місце і роль регіонів у вирішенні соціально-економічних проблем розвитку держави».

Стратегічне бачення Мар'яна Івановича вказує на необхідність врахування глобалізаційних процесів, що було враховано науковцями відділу регіональної економічної політики при обґрунтуванні нової моделі економічного районування. Головна ідея запропонованого макроекономічного поділу полягала в тому, що регіони можуть стати не тільки точками дотику окремих держав світу в експортно-імпортних товарних потоках, а й замикатимуть на собі внутрішньодержавні економічні потоки, сприяючи при цьому налагодженню та поглибленню економічних зв'язків усередині країн. Відповідно до висловлених міркувань у процесі досліджень запропоновано мережу глобалізованих економічних районів, які виконуватимуть дві вказані вище місії.

Правомірність виділення чотирьох центрів концентрації зовнішньоекономічної діяльності підтверджують результати оцінки залежності регіонів України від експорту та імпорту, а також проведена кластеризація регіонів країни за інтегральним показником зовнішньоекономічної активності. Доцільно відзначити, що оскільки міжрегіональні економічні зв'язки перебувають у стадії формування, а зовнішньоекономічний потенціал регіонів є недостатньо використаним і потребує нарощення, виділені за наведеною логікою економічні райони ще не сформовані і перебувають лише у стадії становлення.

У перспективі завдяки нарощуванню комунікаційних позицій ядер виділених економічних районів відбуватиметься формування помітних у світовому економічному просторі центрів ринку, поглиблення міжрегіональних економічних зв'язків, що зменшуватиме ризики маргіналізації периферійних територій регіонів.

Особливо актуальним питанням у тематичній площині наукових досліджень академіка М. І. Долішнього стала адміністративно-територіальна реформа, реальні кроки з реалізації якої робляться лише сьогодні. Він неодноразово брав участь у наукових дискусіях з цього питання і наголошував, що «формування нової мережі адміністративно-територіальних утворень було проблемним одразу після здобуття незалежності, так і залишилось й по сьогоднішній день».

Висловлені вченим ще на початку 2000-х рр. думки щодо проведення адміністративно-територіальної реформи реалізуються сьогодні. Так, М. І. Долішній писав:

1. «Визначальними напрямками удосконалення територіально-адміністративної системи України повинно стати укрупнення існуючих адміністративних утворень... Проведення реформи ... необхідно здійснювати знизу, починаючи з внутрішньообласного рівня. Органи місцевого самоврядування повинні стати органами територіальних громад, а держава... – здійснювати адміністративний контроль...».

2. «Джерела поповнення бюджетів необхідно шукати на регіональному та місцевому рівнях, спираючись на територіальні громади, їх об'єднання, місцеве самоврядування...».

3. «Необхідно провести впорядкування меж сілград...».

Наукові дослідження за цим напрямом сьогодні проводяться в Інституті в межах виконання науково-дослідної теми «Методологічні основи та напрями реформування адміністративно-територіального устрою України» (наук. керівник – д.е.н., проф. В. С. Кравців, відп. вик. – к.е.н. П. В. Жук), у межах якої розроблено методологічні основи реформування адміністративно-територіального устрою України, методичні рекомендації з моделювання територіальних громад базового рівня та пропозиції щодо змін і доповнень до методики формування спроможних територіальних громад, а також щодо змін і доповнень до Конституції України з

питань адміністративно-територіального устрою та децентралізації влади. Наукові дослідження в цій площині дозволили виявити також проблемні питання та ризики проведення адміністративно-територіальної реформи в Україні, які проявили себе уже на перших етапах реалізації реформи.

Досліджуючи актуальні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів, М. І. Долішній писав, що «Україна успадкувала деформовану економічну структуру... і тепер, коли питання структурної перебудови економіки стають пріоритетними напрямками економічної політики, в основу практичних дій її здійснення треба покласти саме регіональний підхід. Нам не потрібно реанімувати стару промисловість». Це бачення вченого лягло в основу виконання відділом регіональної економічної політики теми «Формування та реалізація регіональної структурної політики в умовах модернізації національної економіки»: Під час виконання теми було обґрунтовано концептуальні засади та пріоритети регіональної економічної політики, удосконалено методичний підхід до оцінювання структурних зрушень у регіонах України, який дозволив виявити різновидові структурні диспропорції в економіці регіонів, оцінити особливості динаміки структурних змін і провести типологізацію регіонів за рівнем структурних ефектів і в розрізі виділених типів запропонувати варіанти структурної корекції економіки областей Західного регіону України, а також розроблено Концепцію структурної модернізації Західного регіону України та пропозиції щодо підвищення ролі регіональної влади у регулюванні структурних процесів в економіці регіонів.

Подальші наукові напрацювання відділу регіональної економічної політики пов'язані з виконанням теми «Механізми реалізації регіональної політики в умовах децентралізації влади», у межах якої передбачається здійснити оцінку якості інститутів управління територіальним розвитком, ефективності регіональної політики в Україні та розробити пропозиції щодо удосконалення механізму реалізації регіональної політики. Наукові розробки за цією тематикою мають дати відповідь на запитання, якою має бути роль регіональних органів влади у вирішенні соціально-економічних проблем регіонального розвитку в умовах її децентралізації.

Сьогодні регіональна проблематика активно досліджується у різних відділах Інституту, зокрема: регіональної фінансової політики, розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва, розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій, регіональної екологічної політики та природокористування.

Академік М. І. Долішній започаткував наукові дослідження з проблематики транскордонного співробітництва. Він писав, що «увага має приділятися втіленню в життя філософії транскордонного співробітництва». На думку вченого, «транскордонна співпраця стосується всіх сфер життєдіяльності населення, отже, політика в цій сфері має формуватись так, щоб в суспільному діалозі, який стане її необхідною складовою були задіяні всі соціальні групи населення та всі адміністративні органи, а об'єктом політики в сфері транскордонного співробітництва має бути прикордонна торгівля». Провідником транскордонної тематики Інституту слід вважати д.е.н., професора Н. А. Мікулу, яка сформувала школу транскордонної тематики, широкий спектр якої охоплює такі питання: розвиток транскордонних ринків та оцінка їх кон'юнктури; інфраструктурне забезпечення розвитку транскордонних ринків праці в Україні; механізми взаємодії суб'єктів економічних відносин у транскордонному просторі тощо.

Серед переліку актуальних проблем реалізації ефективної регіональної політики академік М. І. Долішній виокремлював її фінансову складову: бюджетну політику та інвестиційну діяльність. Учений зазначав, що «необхідно переглянути і оцінити систему формування державного та місцевого бюджетів з метою розширення повноважень регіональних органів влади у використанні бюджетних надходжень, створення передумов для збільшення надходжень в місцеві бюджети». Важливу роль у формуванні місцевих бюджетів, на думку вченого, «відіграють міжрівневі бюджетні взаємовідносини між центрами і регіонами, а також взаємовідносини між підприємствами і місцевою владою».

Наголошуючи на необхідності проведення в Україні бюджетної децентралізації, Мар'ян Іванович писав, що вона «надасть можливість регіональним управлінським структурам, крім вирішення проблем фінансової самостійності, визначати пріоритети у спрямуванні наявних бюджетних коштів».

Вказуючи на наявність проблеми взаємовідносин місцевої влади і підприємств у фінансовій сфері, учений писав, що «слід акцентувати увагу на необхідності перегляду джерел доходів у місцеві бюджети».

Цей напрям досліджень став головним у тематиці відділу регіональної фінансової політики, яким упродовж багатьох років керувала професор М. Я. Козоріз. Сьогодні під керівництвом д.е.н., професора І. З. Сторонянської науковці відділу досліджують фінансову складову реалізації регіональної політики та здійснюють наукові розробки у сфері бюджетної децентралізації та реалізації адміністративно-територіальної реформи.

Наукові публікації М. І. Долішнього також були присвячені проблемам просторового планування та просторового розвитку. Ця проблематика досліджувалась відділом територіальних суспільних систем і просторового розвитку, який очолювала професор Л. Т. Шевчук, а нині д.е.н., проф. М. І. Мельник. Сучасна тематика відділу присвячена оцінці перспектив розвитку метрополійних функцій обласних центрів Західного регіону України та розвитку просторових форм організації підприємництва.

Проблеми екологічної безпеки регіонів, соціально-економічного розвитку гірських територій і реалізації регіональних екологічних програм досліджуються у відділі регіональної екологічної політики та природокористування (завідувач – д.е.н., проф. В. С. Кравців).

Коло наукових інтересів М. І. Долішнього у сфері регіоналістики – це широкий спектр територіальних проблем, серед яких дослідження інвестиційних процесів у регіонах. Цей напрям наукових досліджень сьогодні досліджується у відділі розвитку виробничої сфери регіону та інвестицій (завідувач – д.е.н., проф. С. О. Іщук). Значну увагу приділяв М. І. Долішній також проблемам розвитку аграрного сектору економіки та розвитку сільських територій, які сьогодні є об'єктом досліджень відділу розвитку територіальних громад і транскордонного співробітництва (завідувач – д.е.н., доц. В. В. Борщевський).

Сьогодні науковці ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долішнього НАН України» активно працюють за різними актуальними напрямками регіональної проблематики, продовжуючи справу засновника Львівської школи регіоналістики – академіка НАН України Мар'яна Івановича Долішнього.

Shults S.L. Regionalistics school of M. I. Dolishniy: ideological origins and modern achievements.

The article highlights scientific achievements of M. I. Dolishniy in terms of forming of Lviv Regionalistics School. Wide spectrum of scientist's scientific research is outlined, in particular in the sphere of forming of state regional policy legislative maintenance, strategic planning of regions' socio-economic development, economic zoning and countries' macroregionalization, conducting of administrative and territorial reform, structural reconstruction of regions' economy and cross-border cooperation. Special attention is paid to active state-leading position over maintenance of Ukraine's territorial integrity and understanding of important role of country's scientific potential in implementation of necessary for the country's economy reforms in terms of strengthening of European integration processes and globalization.

Keywords: economic zoning, Lviv Regionalistics School, regional policy, socio-economic development, cross-border cooperation.

Шульц Світлана Леонідівна – доктор економічних наук, професор, завідувач відділу регіональної економічної політики ДУ «Інститут регіональних досліджень ім. М. І. Долішнього НАН України» (e-mail: swetshul@i.ua).

Shults Svitlana Leonidivna – Dr. Sci. (Econ.), Prof., Head of the Department of regional economic policy of the of the SI "Institute of Regional Research n.a. M.I. Dolishniy of the NAS of Ukraine".

Надійшло 16.06.2016 р.